

10. IKGADĒJĀ
ĒNU
EKONOMIKAS
KONFERENCE

Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.–2019. gadā

SSE Riga Ilgtspējīga biznesa centrs

Autori

Dr. Arnis Sauka ir SSE Riga profesors, SSE Riga Ilgtspējīga biznesa centra direktors un NVO "BASE" (*Business Against Shadow Economy*, tulk.: Bizness pret ēnu ekonomiku) valdes loceklis. Viņa galvenās pētniecības interešu jomas ir ēnu ekonomika, uzņēmumu konkurētspēja un darbības izvēršana starptautiskajos tirgus. Arnis ir ieguvis Ph.D. Zigenas Universitātē (Vācija) un ir bijis vieslektors Jenčēpingas Starptautiskajā biznesa skolā (Zviedrija) un Londonas Universitātē - UCL (AK).

E-pasts: arnis.sauka@sseriga.edu

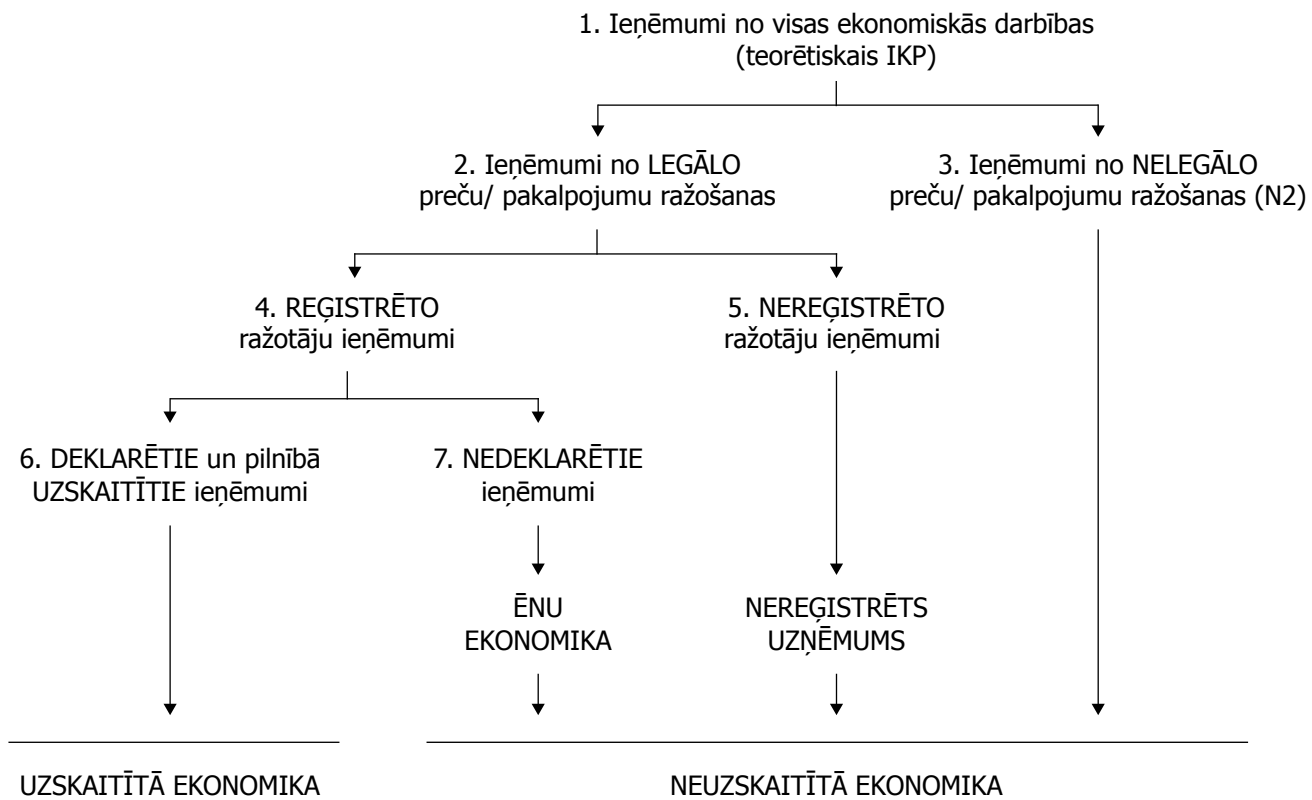
Dr. Tālis Putniņš ir UTS Biznesa skolas (Sidneja, Austrālija) un SSE Riga (Latvija) profesors, kā arī Baltijas Starptautiskā ekonomikas politikas studiju centra (Latvija) asociētais pētnieks. Viņa pētniecības interešu lokā ir tādas tēmas kā finanšu ekonomika, tirgus mikrostruktūra, tirgus manipulācijas, izvairīšanās no nodokļu maksāšanas un daļējas pieķeršanas modelēšana. Tālis ir ieguvis Ph.D. Sidnejas Universitātē, kā arī ir bijis vieslektors Kolumbijas Universitātē un Ņujorkas Universitātē.

E-pasts: talis.putnins@sseriga.edu

Kopš 2009. gada:

- Kāds ir ēnu ekonomikas apjoms Latvijā, Lietuvā un Igaunijā?
- Kādi ir galvenie ēnu ekonomikas apjoma ietekmējošie faktori?
- Ko darīt, lai mazinātu ēnu ekonomiku?

Uzskaitītās un neuzskaitītās IKP komponentes

Volume 43, Issue 2, May 2015, Pages 471–490

Contents lists available at [ScienceDirect](#)

Journal of Comparative Economics

journal homepage: www.elsevier.com/locate/jce

Measuring the shadow economy using company managers

Tālis J. Putniņš^{a,b,*}, Arnis Sauka^{b,*}

^a *University of Technology, Sydney, Australia*

^b *Stockholm School of Economics in Riga, Riga, Latvia*

**Ēnu ekonomikas apjoms
dažādās valstīs
2009.–2019. gadā
Rezultāti**

Ēnu ekonomikas indekss (% no IKP)

	2018	2017	2016	2015
Krievija	44,7 (42,4 46,9)	45,8 (43,4 48,1)	-	-
Ukraina	38,2 (35,3 41,2)	38,5 (35,5...1,5)	-	-
Kirgizstāna	44,5 (40,9 48,1)	46,1 (42,4 49,6)	-	-
Latvija	24,2 (21,5 26,8)	22,0 (19,6 24,5)	20,7 (18,0 22,6)	21,3 (19,0 23,7)
Lietuva	18,7 (17,0 20,4)	18,2 (16,1 20,4)	16,5 (14,8 18,3)	15,0 (13,8 16,3)
Igaunija	16,7 (14,5 18,8)	18,2 (16,1 20,3)	15,4 (13,1 17,8)	14,9 (12,4 17,4)
Moldova	27,5 (24,0 31,0)	29,4 (25,7 33,1)	29,7 (26,9 32,5)	29,8 (27,0 32,6)
Kosova	39,5 (n/a, n/a)	-	-	-
Rumānija	-	-	33,3 (30,4 36,3)	35,6 (32,2 39,0)
Polija	-	-	25,0 (22,5 27,4)	24,4 (22,0 26,9)

Avoti: Ukraina: Lysa et al (2019); Kirgizstāna: SIAR (2019); Moldova un Rumānija: Putnins, Sauka un Davidescu (2020); Polija: Lechmann un Nikulin (2017); Kosova: Mustafa et al (2019). Datu vākšana Krievijā, Ukrainā un Kirgizstānā bija iespējama ar *H2020 Programmas projekta SHADOW (no: 778118)* atbalstu.

Pētījums

- “Tiešā apsekojuma metode”— uzņēmēji kā eksperti
- 2019. gadā par 2018. un 2017. gadu
- Aptuveni 500 telefona intervijas Latvijā, 500 Lietuvā, 500 Igaunijā
- Nejaušā izlase, Orbis datu bāze
- Intervijas veic SKDS
- Indekss balstās uz IKP mērīšanas ieņēmumu pieeju

Ēnu ekonomikas galvenās komponentes

- Ienākumu neuzrādīšana (peļņa)
- Darbinieku skaita neuzrādīšana
- Aplokšņu algas
- % no ienākumiem, kas tiek maksāti lai 'nokārtotu lietas':
kukuļošana
- % no līguma summas, kas tiek maksāta lai nodrošinātu valsts
pasūtījumus: korupcija

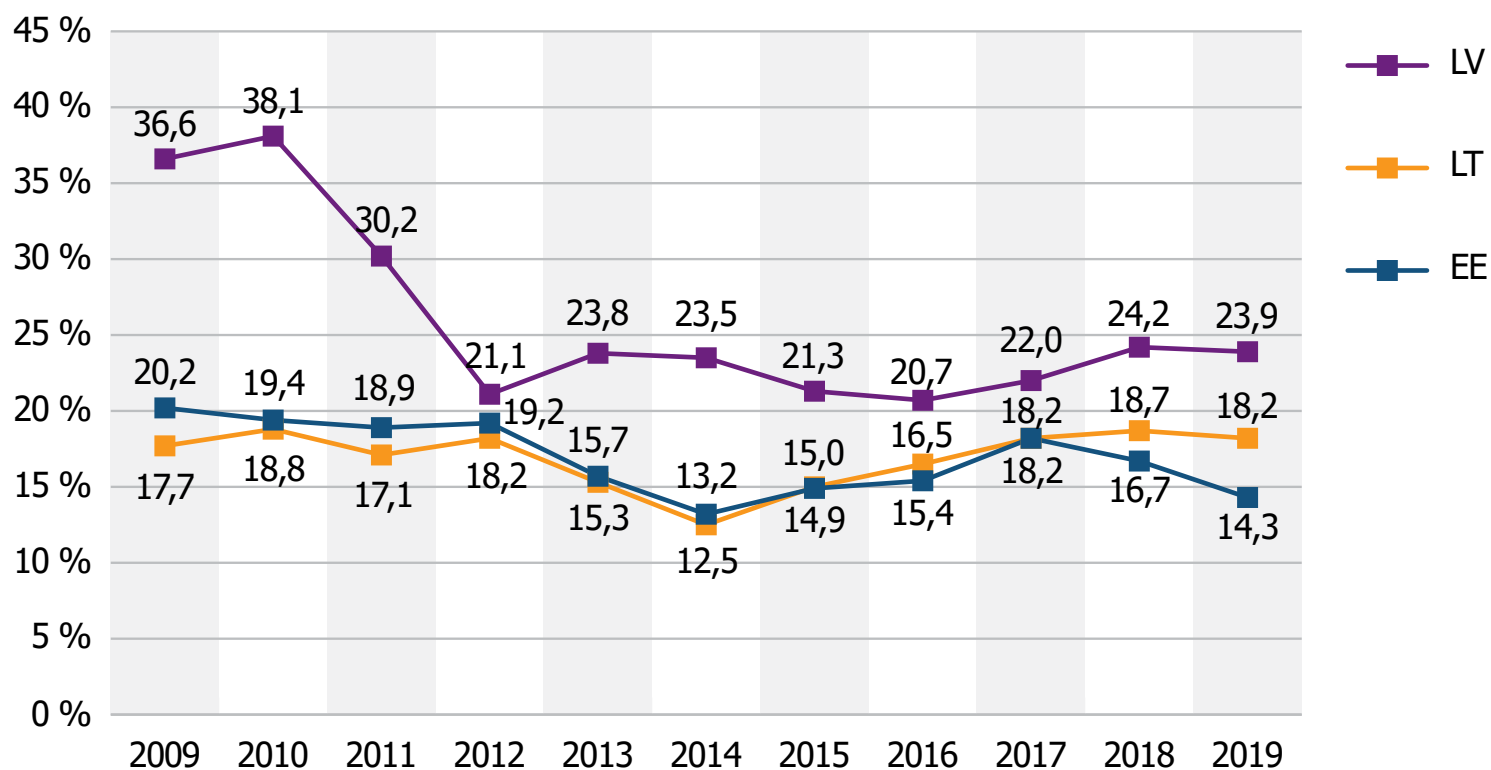
Ēnu ekonomikas apjoms Latvijā, Lietuvā un Igaunijā 2009.–2019. gadā Rezultāti

Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs (% no IKP) 2009.–2019. gadā

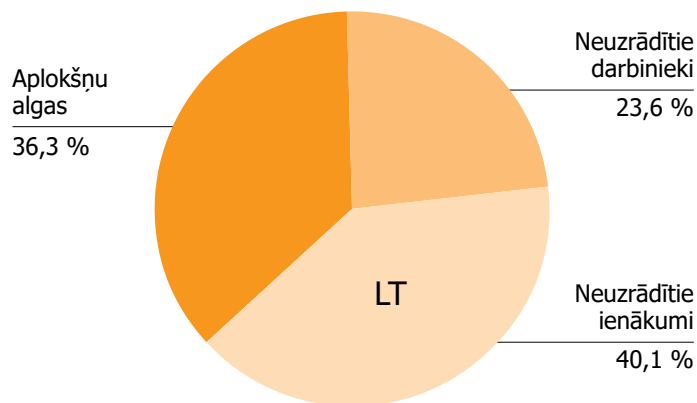
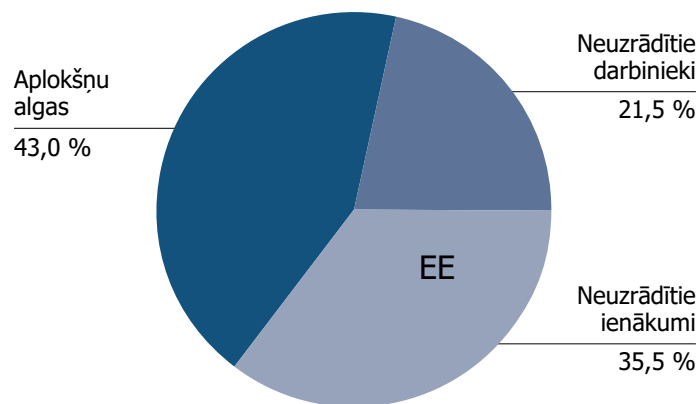
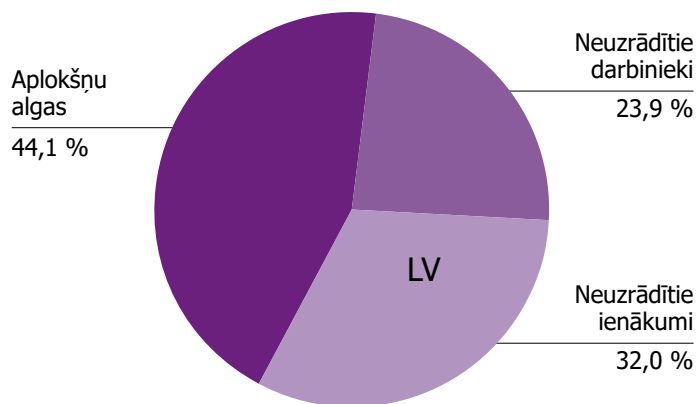
	2019–2018	2019	2018	2017	2016	2015
Latvija	-0,3 (-2,5 1,8)	23,9 (21,4 26,3)	24,2 (21,5 26,8)	22,0 (19,6 24,5)	20,7 (18,0 22,6)	21,3 (19,0 23,7)
Lietuva	-0,5 (-1,9 0,9)	18,2 (16,5 19,9)	18,7 (17,0 20,4)	18,2 (16,1 20,4)	16,5 (14,8 18,3)	15,0 (13,8 16,3)
Igaunija	-2,4 (-4,1 -0,6)	14,3 (12,3 16,3)	16,7 (14,5 18,8)	18,2 (16,1 20,3)	15,4 (13,1 17,8)	14,9 (12,4 17,4)

	2014	2013	2012	2011	2010	2009
Latvija	23,5 (20,5 26,6)	23,8 (20,7 26,9)	21,1 (18,5 23,6)	30,2 (27,6 32,7)	38,1 (35,9 40,3)	36,6 (34,3 38,9)
Lietuva	12,5 (11,0 13,9)	15,3 (13,6 17,1)	18,2 (16,4 20,1)	17,1 (15,2 19,0)	18,8 (16,9 20,6)	17,7 (15,8 19,7)
Igaunija	13,2 (11,3 15,1)	15,7 (13,5 17,9)	19,2 (16,6 21,9)	18,9 (16,8 20,9)	19,4 (18,0 20,8)	20,2 (18,7 21,7)

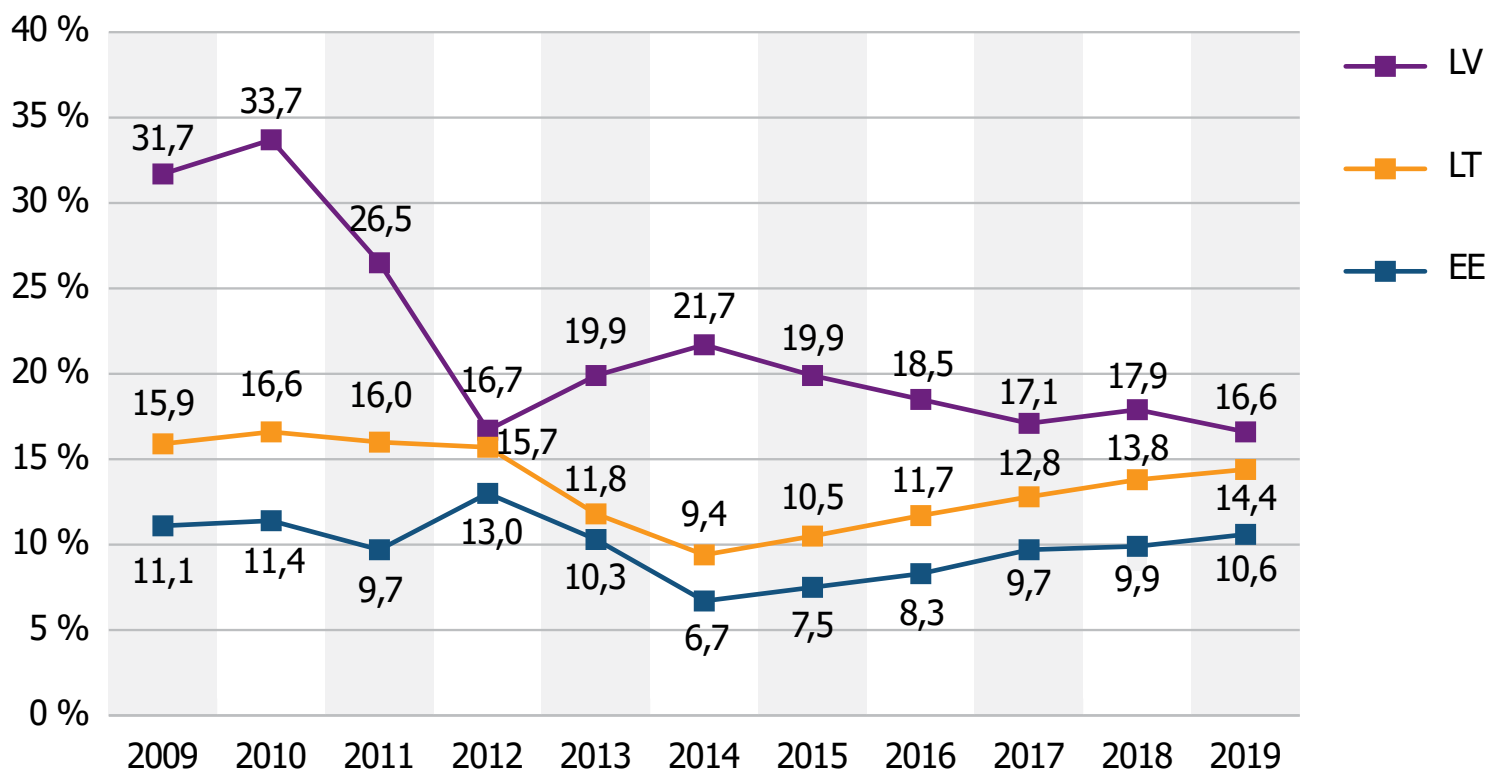
Ēnu ekonomikas dinamika Baltijas valstīs 2009.–2019. gadā

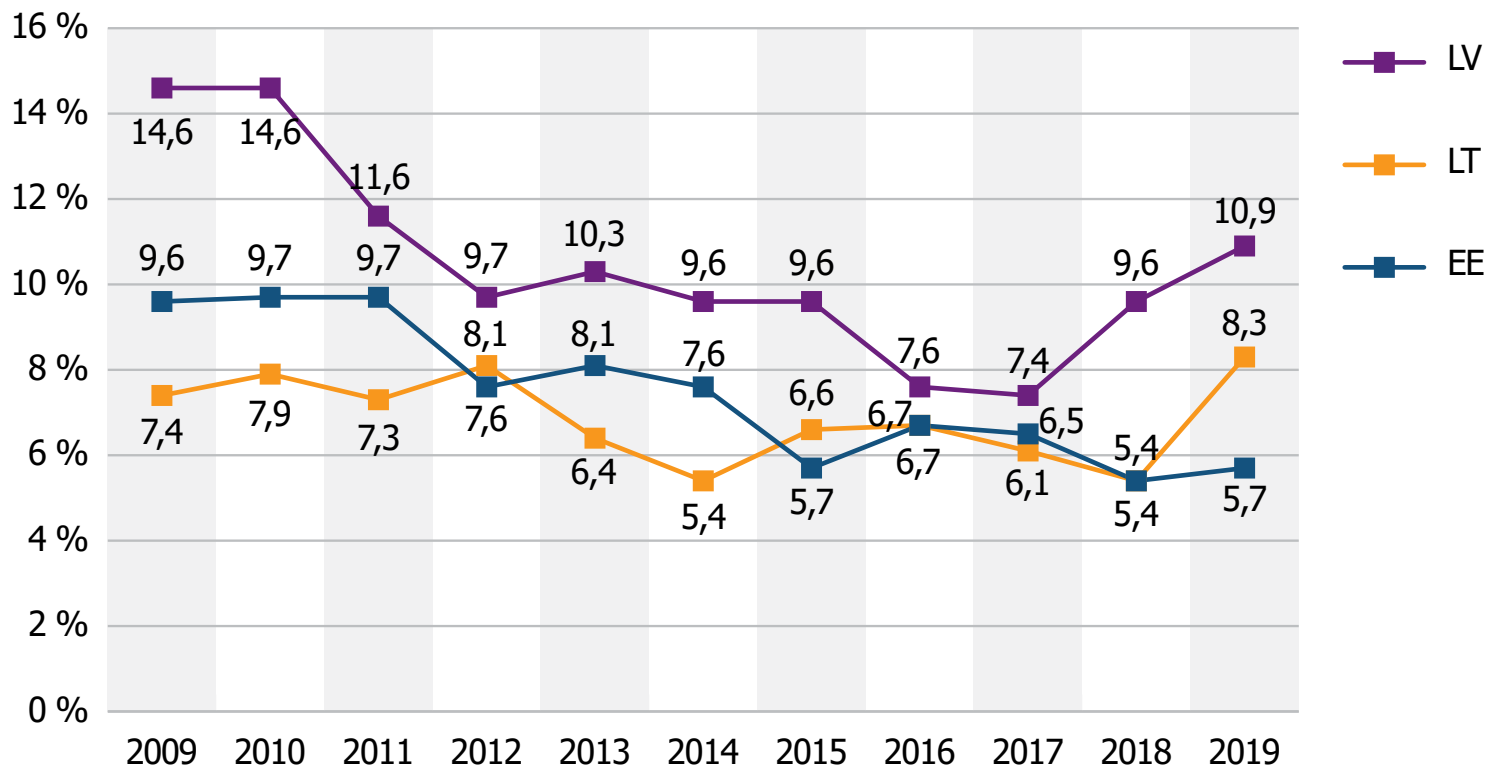
Ēnu ekonomiku veidojošās komponentes 2019. gadā

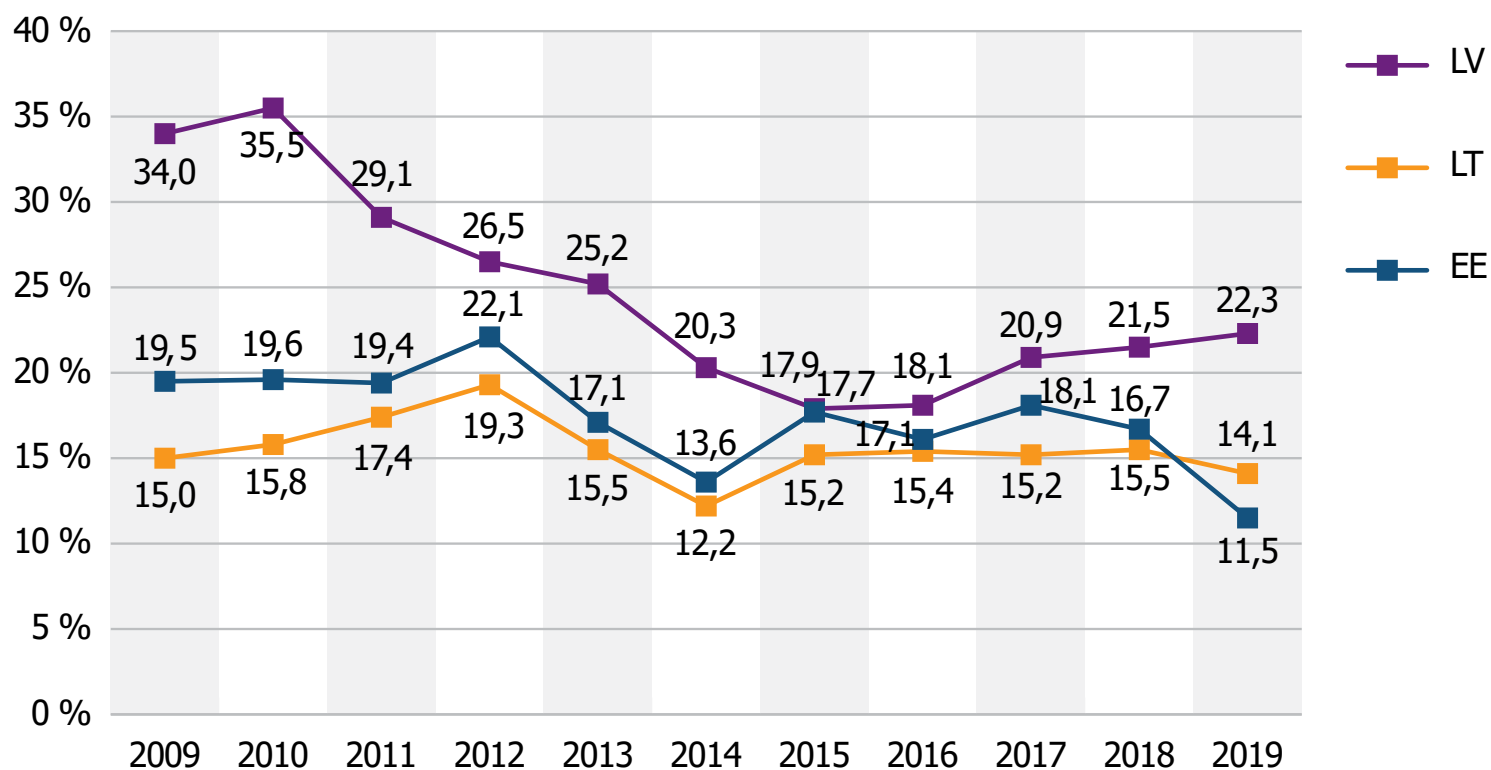
Ienākumu neuzrādīšanas apjoms 2009.–2019. gadā (vidējā ienākumu daļa %, kuru uzņēmumi slēpj no valsts)

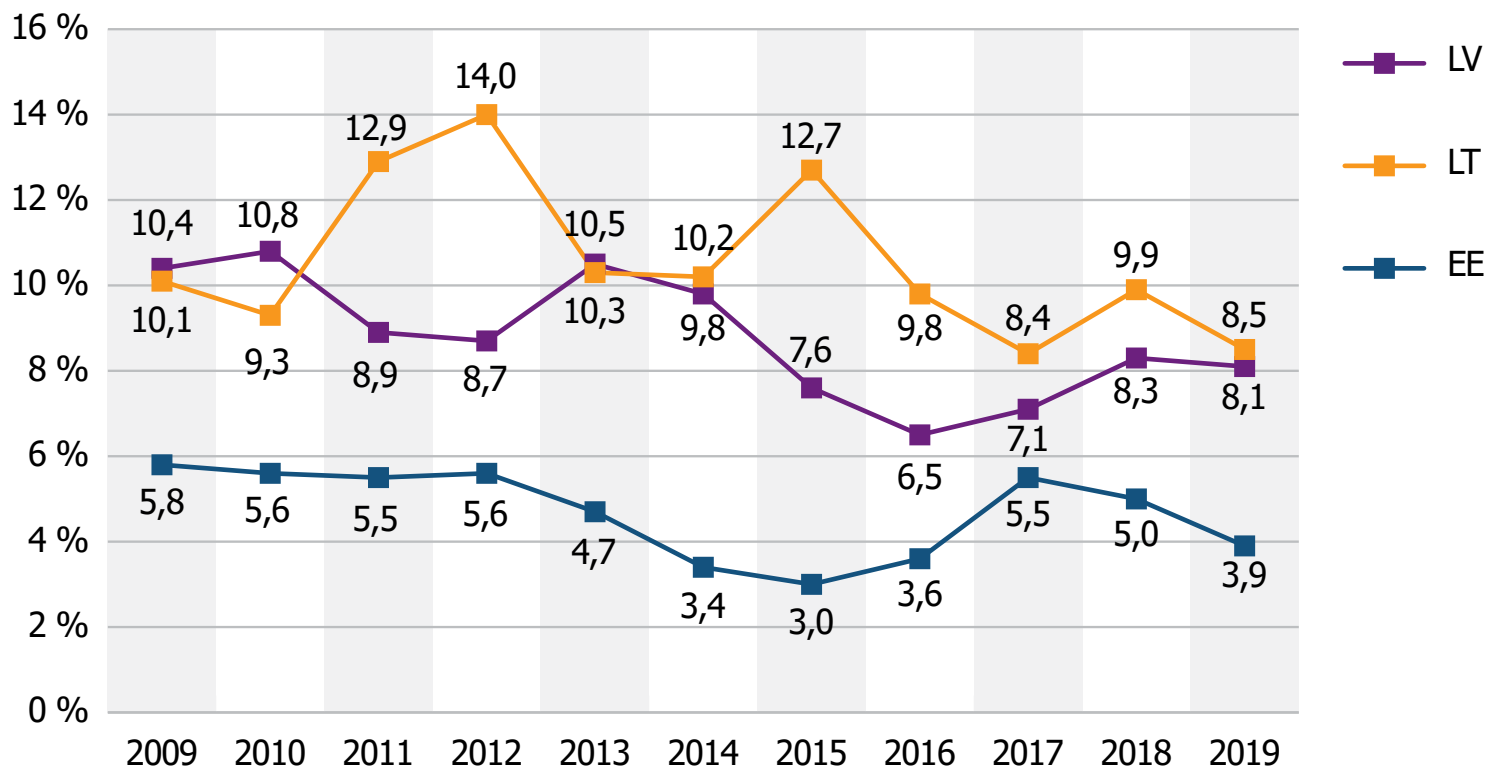
Darbinieku neuzrādīšanas apjoms 2009.–2019. gadā (vidējais % no darbinieku kopskaita, kas tiek nodarbināti bez līguma)

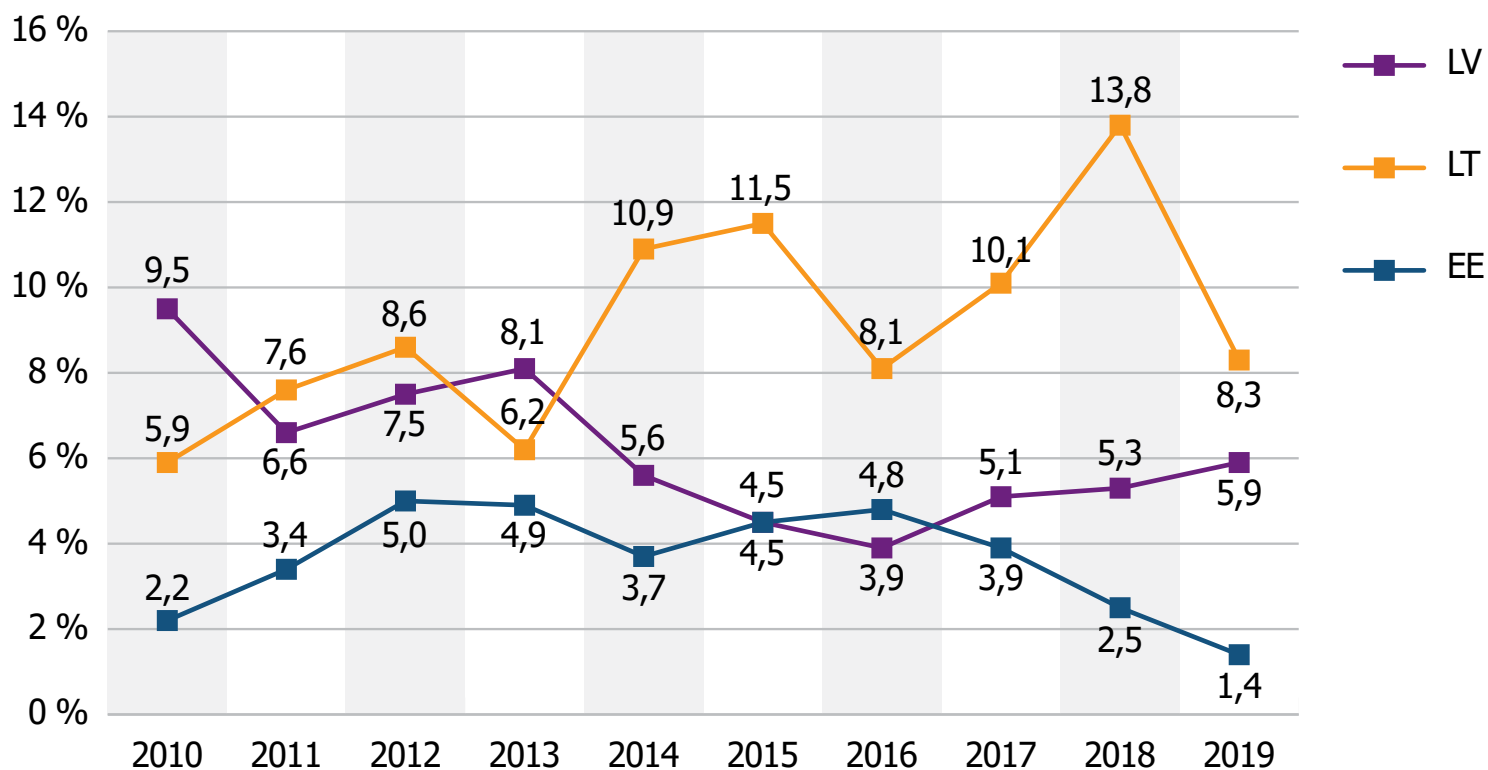
Aplokšņu algu apjoms 2009.–2019. gadā (vidējā algas daļa %, kuru uzņēmēji reāli maksā, bet slēpj no valsts)

% no maksājumiem, lai 'nokārtotu lietas' 2009.–2019. gadā (% no ienākumiem, ko uzņēmumi vidēji maksā 'kukuļos')

% no līguma summas, lai nodrošinātu valsts pasūtījumu 2010.–2019. gadā

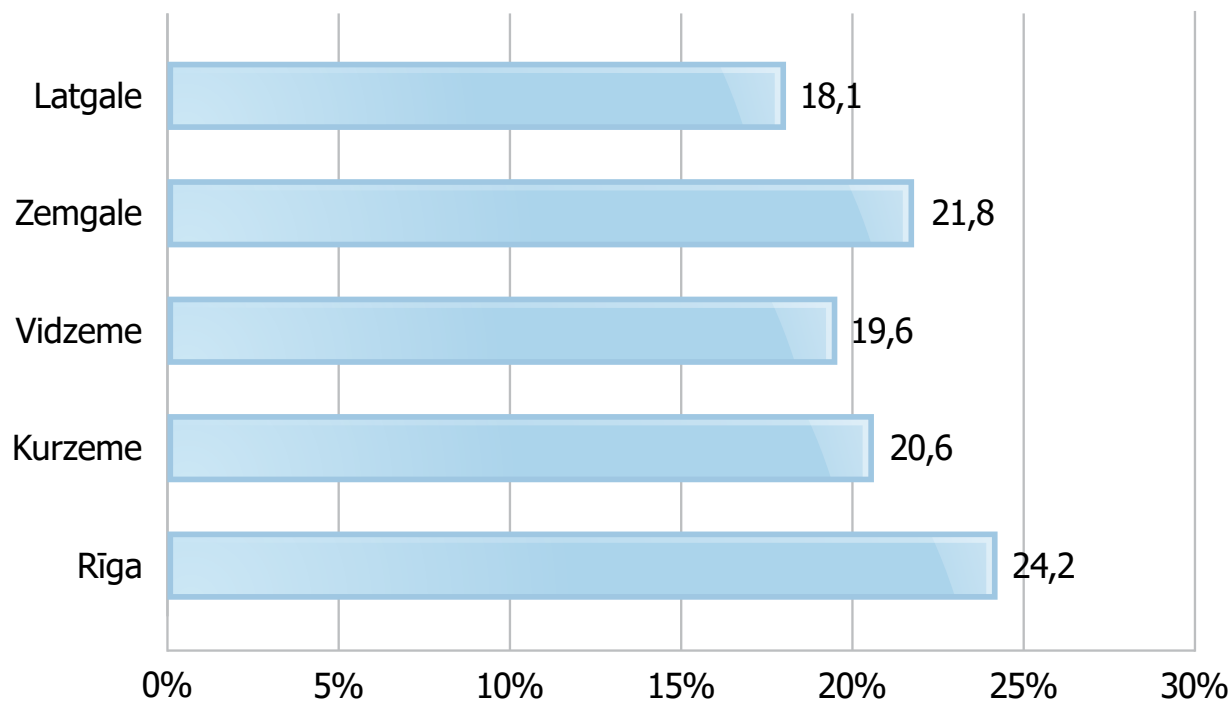

Neregistrēto uzņēmumu īpatsvars Baltijas valstīs (% no IKP) 2013.–2019. gadā

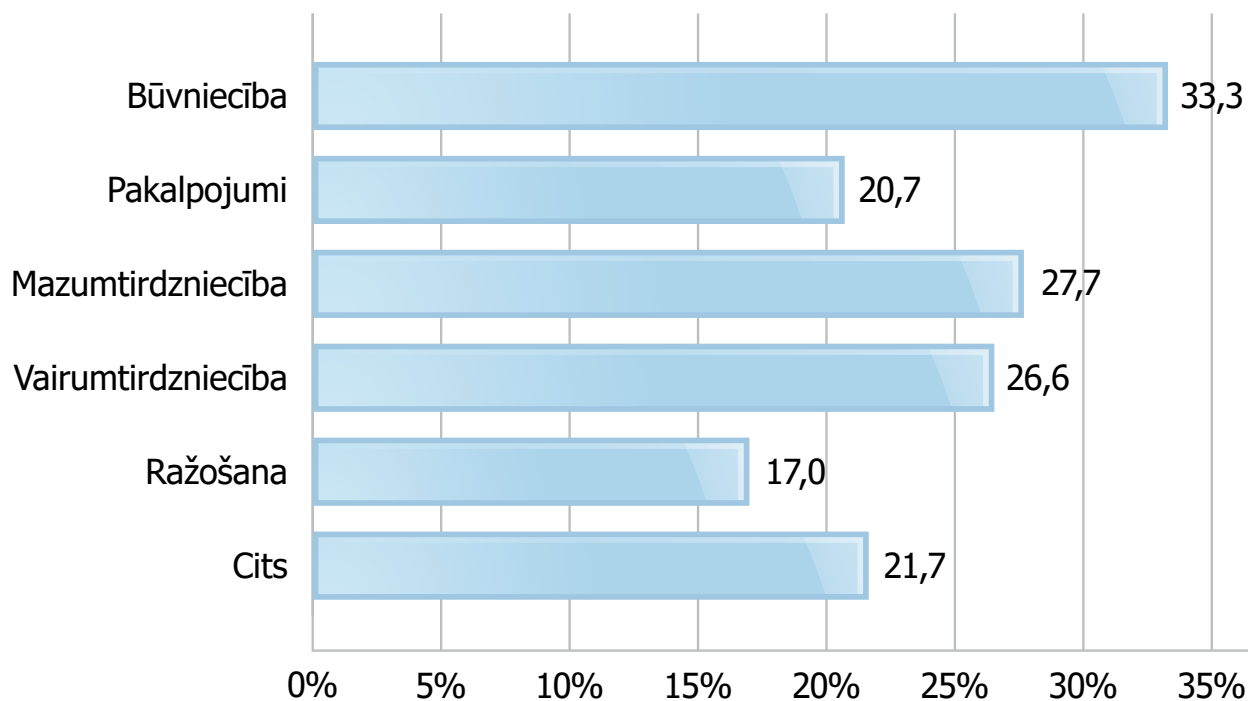
	Latvija	Lietuva	Igaunija
2019. gads	8,0 (6,7 9,2)	9,2 (7,8 10,6)	4,0 (3,0 5,1)
2018. gads	8,6 (7,3 10,1)	10,0 (8,8 11,3)	6,4 (5,0 7,9)
2017. gads	6,5 (5,3 7,8)	8,6 (7,5 9,8)	7,0 (5,7 8,5)
2016. gads	5,3 (4,1 6,5)	8,4 (7,5 9,4)	6,1 (5,1 7,1)
2015. gads	5,2 (4,1 6,3)	7,3 (6,5 8,1)	5,8 (4,5 7,1)
2014. gads	5,6 (4,5 6,7)	5,2 (4,5 6,0)	6,3 (4,5 8,2)
2013. gads	5,4 (4,2 6,6)	6,2 (5,3 7,1)	7,6 (5,4 9,9)

Ēnu ekonomika reģionos, sektoros, dažāda lieluma uzņēmumos

Ēnu ekonomikas lielums (% no IKP) Latvijas reģionos (vidējais 2016.–2019. gadā)

Ēnu ekonomikas lielums Latvijā (% no IKP) nozaru dalījumā (vidējais 2016.–2019. gadā)

Iesaistīšanās ēnu ekonomikā

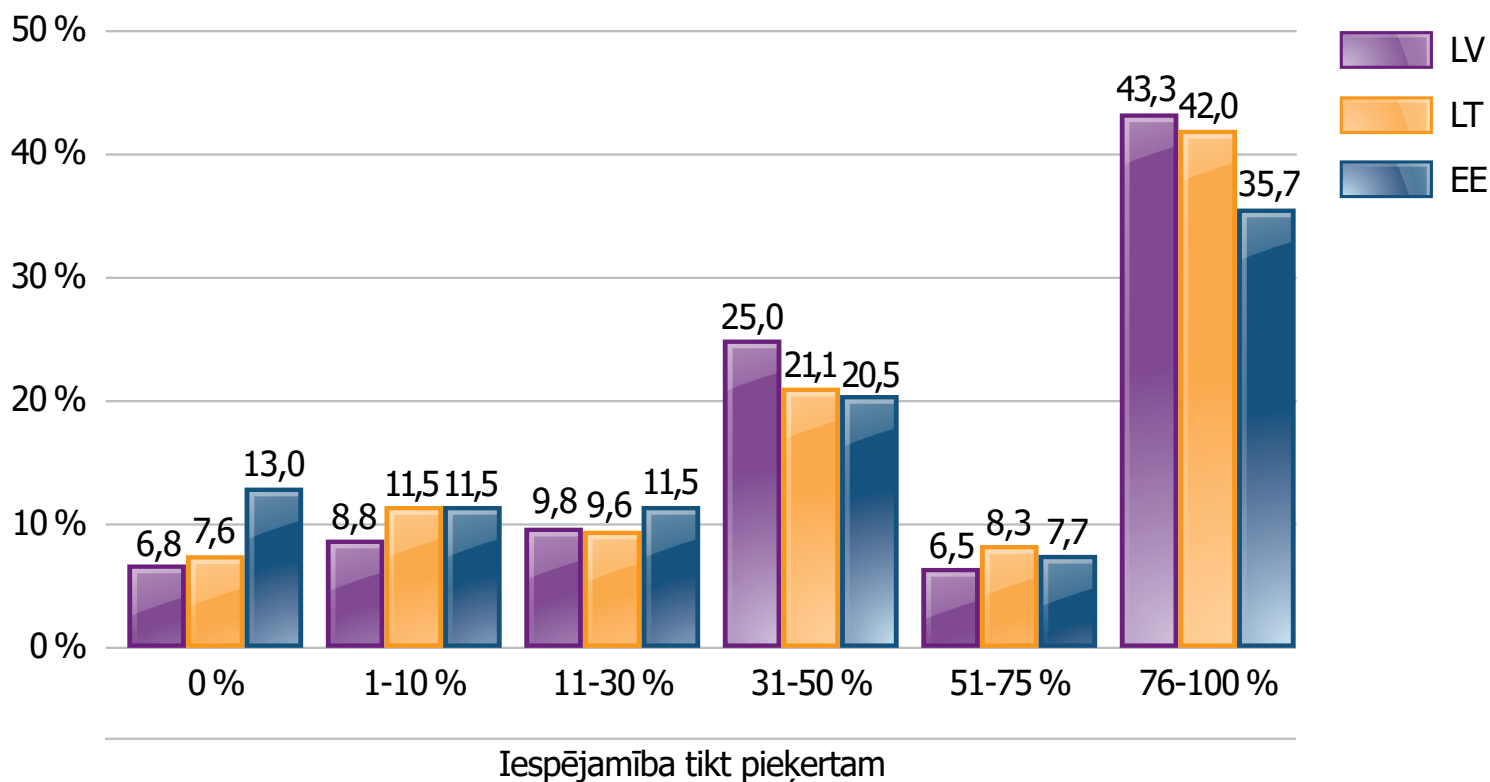
- Mazāki uzņēmumi (pēc nodarbināto skaita) iesaistās ēnu ekonomikā vairāk kā lielle uzņēmumi
- Jaunāki uzņēmumi iesaistās ēnu ekonomikā vairāk kā salīdzinoši vecāki uzņēmumi

Galvenie ēnu ekonomiku ietekmējošie faktori

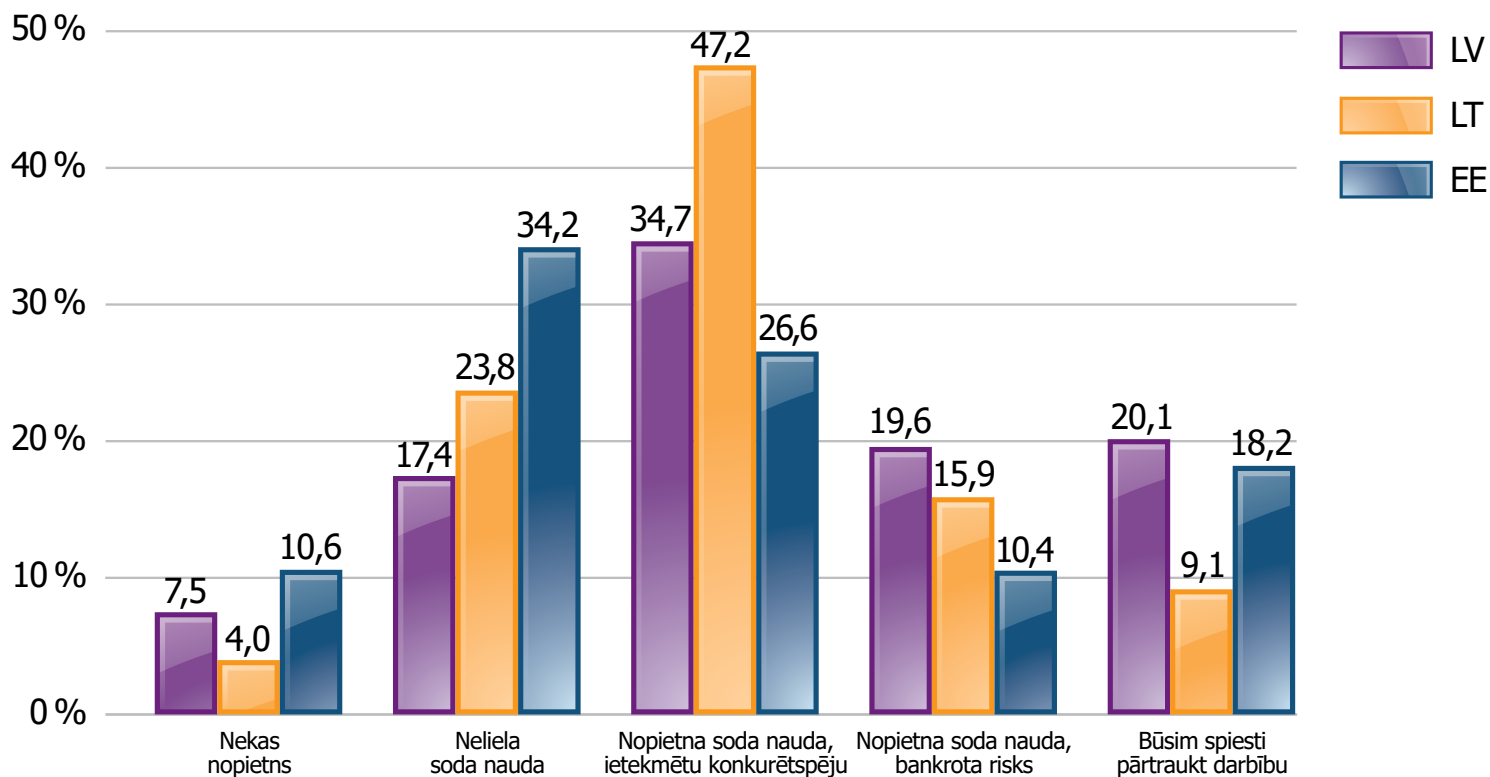
Statistiski nozīmīgi ietekmējoši faktori (izmantojot regresijas analīzi)

- Lielāka iespēja tikt pieķertiem nemaksājot nodokļus un būtiskākas sekas → mazāka uzņēmēju iesaistīšanās ēnu ekonomikas darbībā

Iespējamība tikt pieķertiem par peļņas neuzrādīšanu 2019. gadā

Sekas tiekot piekļertiem par apzināti nepatiesu rādījumu sniegšanu 2019. gadā

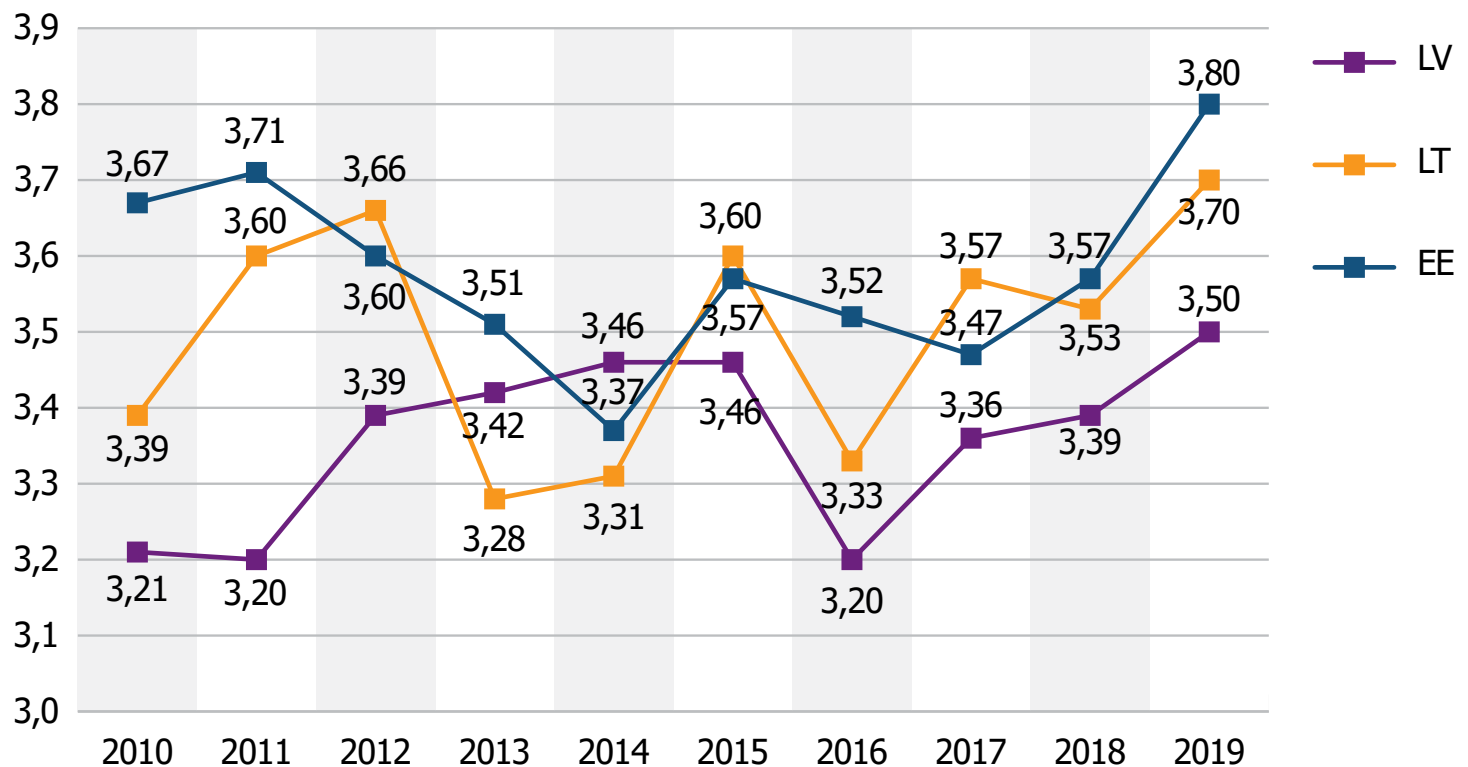

Statistiski nozīmīgi ietekmējoši faktori (izmantojot regresijas analīzi)

- Neapmierinātība → vairāk ēnu darbība
- Iesaistīšanos ēnu ekonomikā visvairāk ietekmē neapmierinātība:
 - ▶ Ar biznesa likumdošanu (stiprākais efekts)
 - ▶ Ar VID darbu
 - ▶ Ar nodokļu politiku
 - ▶ Ar valdības atbalstu (vājākais efekts)

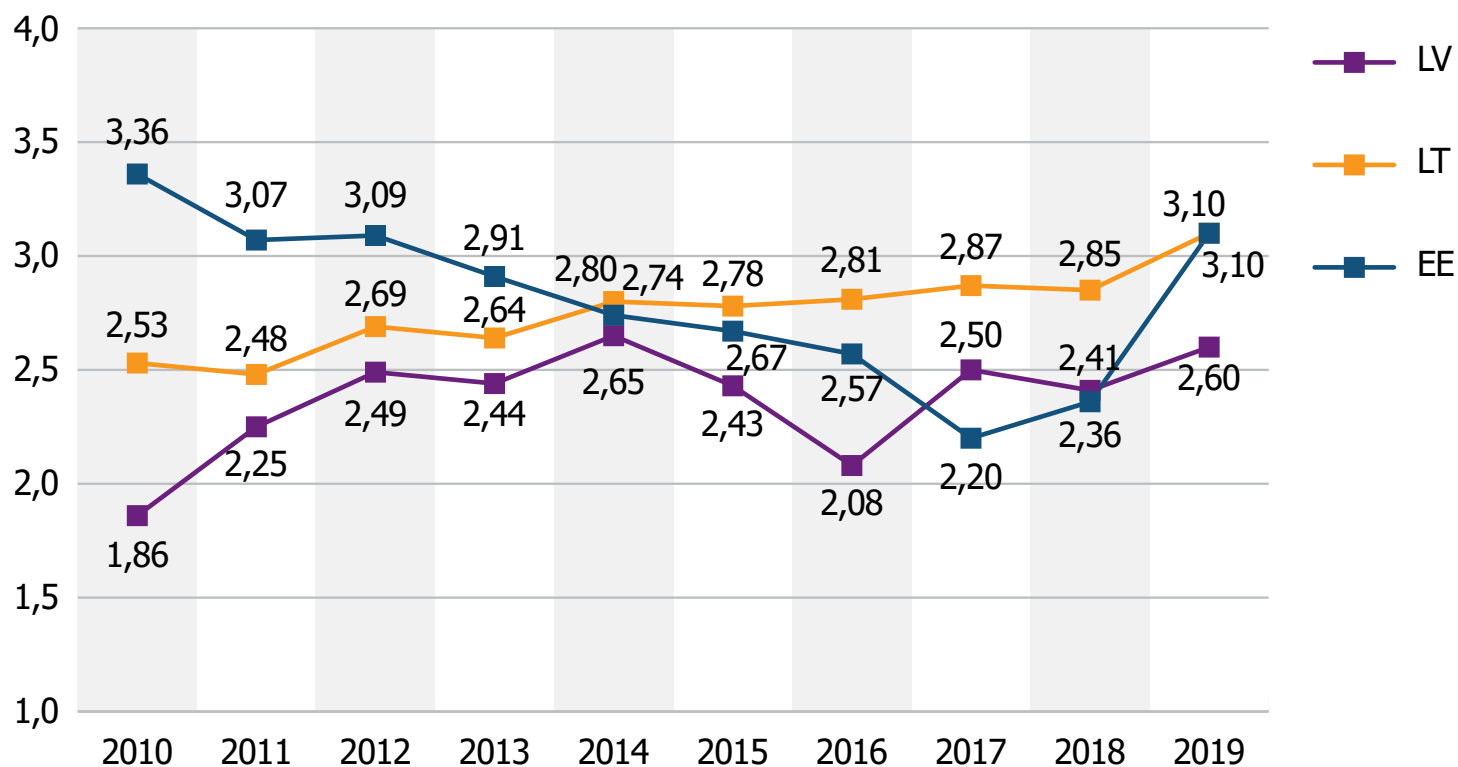
Apmierinātība ar VID 2010.–2019. gadā

(Vidējais vērtējums skalā, kur '1' nozīmē ļoti zemu, bet '5' - ļoti augstu apmierinātību)

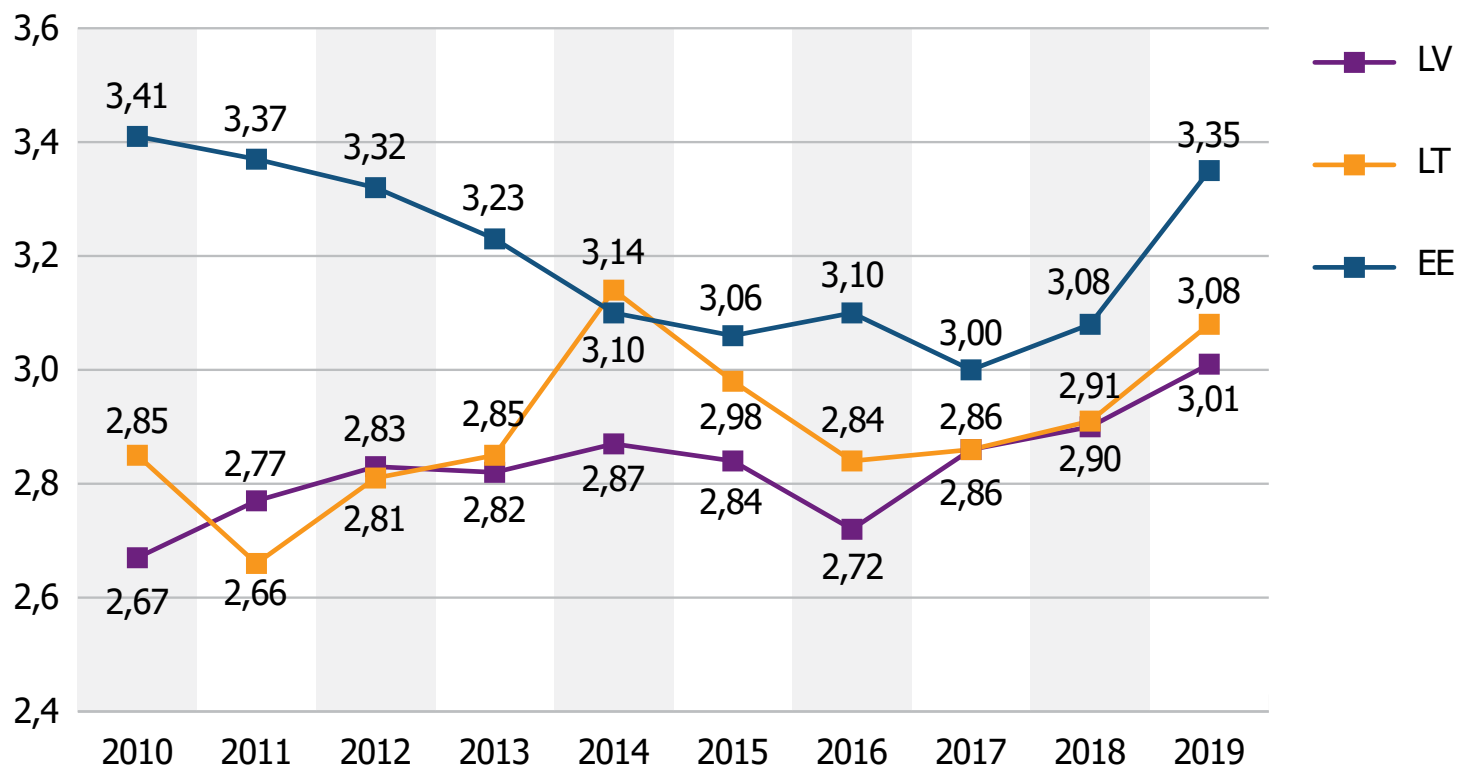
Apmierinātība ar valdības nodokļu politiku 2010.–2019. gadā

(Vidējais vērtējums skalā, kur '1' nozīmē ļoti zemu,
bet '5' - ļoti augstu apmierinātību)

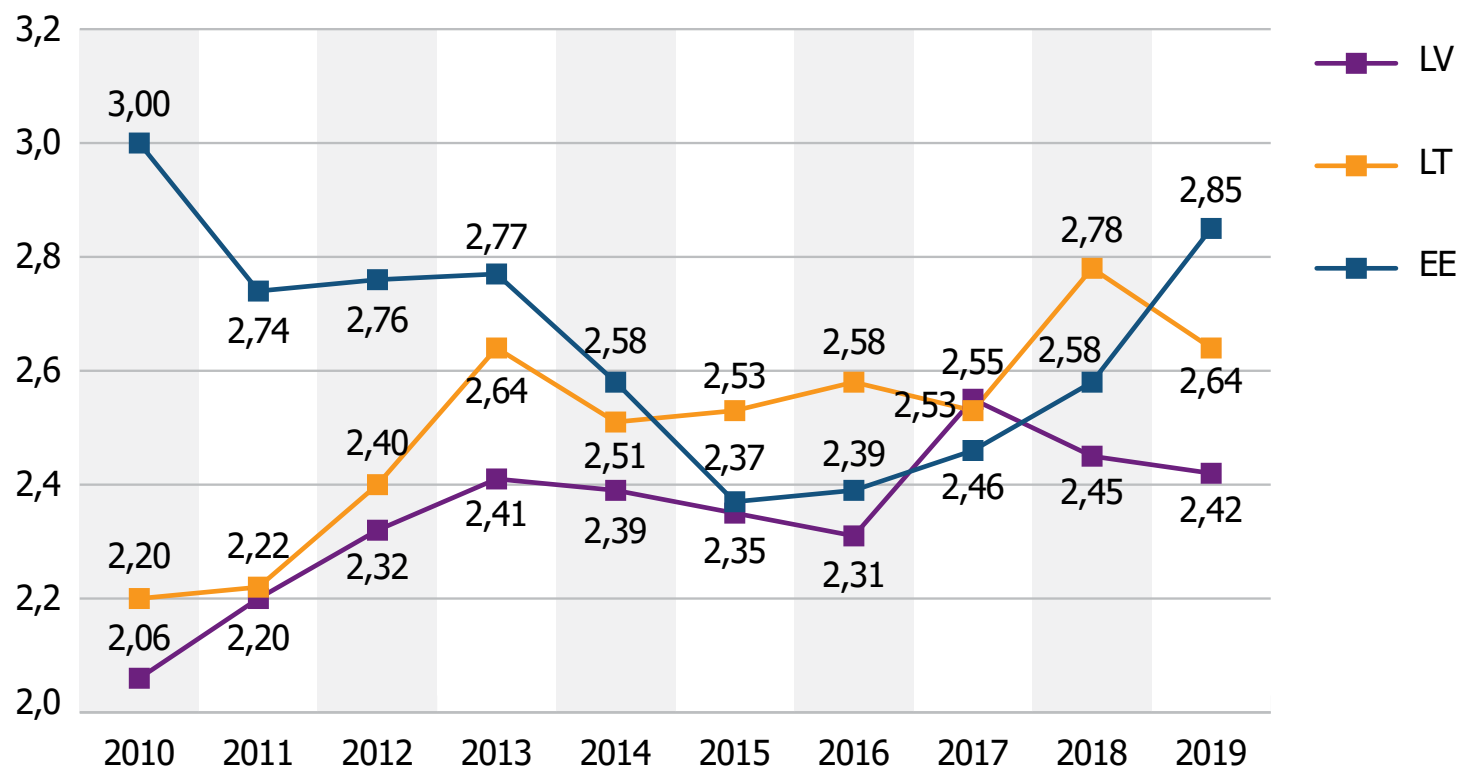
Apmierinātība ar biznesa likumdošanas kvalitāti 2010.–2019. gadā

(Vidējais vērtējums skalā, kur '1' nozīmē ļoti zemu,
bet '5' - ļoti augstu apmierinātību)

Apmierinātība ar valdības atbalstu uzņēmējiem 2010.–2019. gadā

(Vidējais vērtējums skalā, kur '1' nozīmē ļoti zemu,
bet '5' - ļoti augstu apmierinātību)

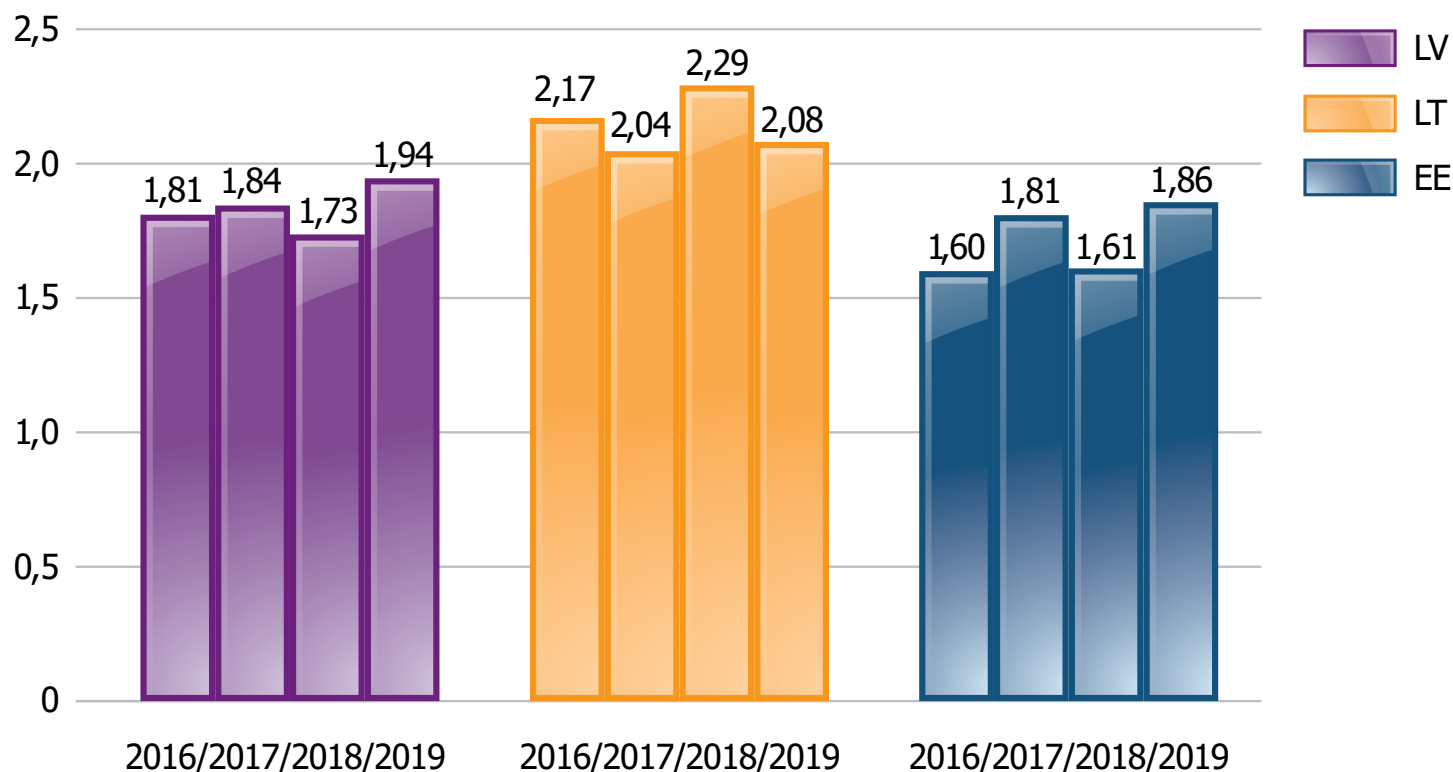

Statistiski nozīmīgi ietekmējoši faktori (izmantojot regresijas analīzi)

- Lielāka tolerance pret iesaistīšanos ēnu ekonomikā →
lielāka iesaiste ēnu ekonomikā

Nodokļu morāle: krāpšanās ar nodokļiem vienmēr ir attaisnojama, ja rodas tāda iespēja

(Vidējais vērtējums skalā, kur '1' nozīmē ļoti augstu nodokļu morāli, bet '5' - ļoti zemu nodokļu morāli)

Pētījuma kopsavilkums

SSE Riga ģēnu ekonomikas indeksa Baltijas valstīs mērķis ir mērīt ģēnu ekonomikas apjomu Igaunijā, Latvijā un Lietuvā un izpētīt galvenos faktorus, kuri ietekmē uzņēmumu iesaistīšanos ģēnu ekonomikā. Mēs izmantojām jēdzienu „ģēnu ekonomika”, runājot par ienākumiem no visām legāli saražotajām precēm un pakalpojumiem, kas tiek apzināti slēpti no valsts iestādēm. Kopš 2010. gada indekss tiek publicēts reizi gadā, lai nodrošinātu politikas veidotājiem lēmumu pieņemšanai noderīgu informāciju, kā arī veicinātu dziļāku sabiedrības izpratni par uzņēmējdarbības procesiem Baltijas valstīs.

Ģēnu ekonomikas indekss tiek aprēķināts balstoties uz Tāļa Putniņa un Arņa Saukas izstrādāto metodoloģiju, kas publicēta 2015. gadā žurnālā *Journal of Comparative Economics*. Indekss tiek veidots, izmantojot Igaunijas, Latvijas un Lietuvas uzņēmumu īpašnieku/ vadītāju aptaujas, kurās tiek pielietoti vairāki aptaujāšanas un datu vākšanas paņēmieni, kuri izrādījušies efektīvi iepriekšējos pētījumos iespējami ticamāku atbilžu iegūšanai. Lai aprēķinātu ģēnu ekonomikas lielumu procentos no IKP, indeksā ir iekļauti aprēķini par neuzrādītajiem biznesa ienākumiem, neregistrētajiem vai slēptajiem darbiniekiem, kā arī aplokšņu algām. Papildus Baltijas valstīm, šī metode ir pielietota ģēnu ekonomikas aprēķināšanai arī citās valstīs, t.sk. Krievijā, Ukrainā, Moldovā, Rumānijā, Polijā, Kirgizstānā un Kosovā.

Pētījuma kopsavilkums

Šajā pētījumā galvenā uzmanība pievērsta aplēsēm par ēnu ekonomiku 2019. gadā un ēnu ekonomikas tendencēm Baltijas valstīs 2009.–2019. gadā. Tajā ir arī analizēti galvenie faktori, kuri ietekmē uzņēmēju iesaistīšanos ēnu ekonomikā.

Atbilstoši mūsu aprēķiniem, ēnu ekonomikas apjoms Latvijā kopš 2016. gada ir bijis ar pieaugošu tendenci: 20,7% no IKP 2016. gadā, 22,0% 2017. gadā un 24,2% no IKP 2018. gadā. Jaunākā pētījuma dati liecina, ka 2019. gadā ēnu ekonomikas apjoms Latvijā ir samazinājies, tomēr pavisam nedaudz: par 0,3%, sasniedzot 23,9% no IKP. Tādējādi varam secināt, ka neskatoties uz salīdzinoši straujo ekonomikas izaugsmi iepriekšējo 3-4 gadu laikā, kā arī dažādām politikas iniciatīvām ēnu ekonomikas mazināšanai, Latvijā ēnu ekonomikas apjoma kopumā samazināt nav izdevies.

Tiek uzskatīts, ka uzlabojoties ekonomikas situācijai, ēnu ekonomikai būtu jāmazinās, t.sk. tādēļ, ka uzņēmējiem kļājas labāk un tie ir vairāk motivēti maksāt nodokļus. Tomēr tā tas var arī nebūt, cita starpā, piemēram, ja uzņēmēji neuzticas tam, ka adekvāti tiek izmantota nodokļos maksātā nauda; ir bijuši korupcijas vai citi skandāli, kas mazina sabiedrības uzticamību valdībai; nav īstenoti atbilstoši atbalsta pasākumi uzņēmējdarbības vides uzlabošanai vai kontroles pasākumi ēnu ekonomikas ierobežošanai. Covid-19 pandēmijas rezultātā 2020. gadā, un dažus turpmākos gadus, ir gaidāma ekonomikas lejupslīde. Pie šādas situācijas, ar lielu varbūtību, var sagaidīt, ka ēnu ekonomikas apjoms Latvijā turpmākajos gados pieaugs.

Pētījuma kopsavilkums

Neliels ēnu ekonomikas samazinājums 2019. gadā vērojams arī Lietuvā, kur ēnu ekonomika mazinājusies par 0,5% (no 18,7% 2018. gadā uz 18,2% 2019. gadā). Savukārt Igaunijā ēnu ekonomika turpina mazināties straujāk, 2019. gadā sasniedzot 14,3% no IKP, kas ir par 2,4% mazāk nekā 2018. gadā un zemākais ēnu ekonomikas līmenis valstī kopš 2015. gada.

Mūsu aprēķini liecina, ka Latvijā un Igaunijā nozīmīgākā ēnu ekonomikas komponente 2019. gadā bija aplokšņu algas, kas Latvijā veido 44,1% no kopējās ēnu ekonomikas, bet Igaunijā: 43,0%. Neuzrādītie ieņēmumi Latvijā sastāda 32,0% no kopējās ēnu ekonomikas, bet neuzrādīto darbinieku komponente: 23,9%. Nozīmīgākā ēnu ekonomikas komponente 2019. gadā Lietuvā bija neuzrādītie ieņēmumi (40,1%), kam seko aplokšņu algas (36,3%) un neuzrādītie darbinieki (23,6%).

Vidējās algas daļa (%), ko uzņēmēji slēpj no valsts 2019. gadā bija relatīvi līdzīga Lietuvā un Igaunijā (attiecīgi, 11,5% un 14,1%), bet izteikti lielāka Latvijā (22,3%). Turklāt, ja aplokšņu algas Lietuvā un Igaunijā 2019. gadā, salīdzinot ar 2018. gadu, samazinājās (Igaunijā par 5,2%, Lietuvā par 1,4%), tad Latvijā vērojams aplokšņu algas pieaugums (par 0,8%). Līdz ar to, atbilstoši mūsu pētījuma rezultātiem, palielinās plaisa starp aplokšņu algu līmeni Latvijā un pārējās Baltijas valstīs.

Pētījuma kopsavilkums

Pozitīva tendence Latvijā vērojama ienākumu (peļņas) neuzrādīšanas jomā. Proti, Latvijā vidējā ienākumu daļa (%) ko uzņēmēji slēpj no valsts 2019. gadā samazinājās par 1,3%, sasniedzot 16,6%. Savukārt Lietuvā un Igaunijā ienākumu neuzrādīšanas apjoms 2019. gadā sasniedza 10,6% (pieaugums par 0,7%) bet Lietuvā: 14,4% (pieaugums par 0,6%). Savukārt darbinieku neuzrādīšanas apjoms (vidējais % no darbinieku kopskaita, kas tiek nodarbināti bez līguma) 2019. gadā palielinājās visās trīs Baltijas valstīs, sasniedzot 10,9% līmeni Latvijā (pieaugums par 1,0%), 8,3% Lietuvā (pieaugums par 2,9%) un 5,7% Igaunijā (pieaugums par 0,3%).

Papildus mērījumiem attiecībā uz reģistrēto uzņēmumu iesaistīšanos ēnu ekonomikā, mēs aprēķinām arī neregistrēto uzņēmumu proporciju Baltijas valstīs. Saskaņā ar mūsu datiem neregistrētie uzņēmumi Latvijā 2019. gadā veidoja 8,0% no visiem uzņēmumiem, bet Lietuvā un Igaunijā, attiecīgi, 9,2% un 4,0% no visiem uzņēmumiem.

Lietuva joprojām izceļas ar visaugstāko kukuļdošanas līmeni Baltijas valstīs, sevišķi attiecībā uz valsts pasūtījumiem. Atbilstoši pētījuma rezultātiem, 2019. gadā Lietuvas uzņēmumi vidēji maksāja 8,3% no līguma summas, lai nodrošinātu kontraktu strādājot ar valsts pasūtījumiem. Tas gan ir būtisks uzlabojums salīdzinot ar 2018. gadu, kad šādi maksājumi vidēji bija 13,8% apjomā. Kukuļdošanas līmenis valsts pasūtījumu iegūšanai Latvijā 2019. gadā sasniedza 5,9% (pieaugums no 5,3% 2018. gadā), savukārt Igaunijā, tas bijis tikai 1,4% (samazinājums no 2,5% 2018. gadā) no līguma summas.

Pētījuma kopsavilkums

2019. gadā, salīdzinot ar 2018. gadu, visās trīs Baltijas valstīs samazinājies vispārējais kukuļdošanas līmenis (procents no ienākumiem, ko firmas maksā neoficiālos maksājumus lai "nokārtotu lietas"). Proti, Latvijā vispārējais kukuļdošanas līmenis 2019. gadā sasniedz 8,1% (samazinājums par 0,2% salīdzinājumā ar 2018. gadu), Lietuvā: 8,5% (samazinājums par 1,4%), bet Igaunijā: 3,9% (samazinājums par 1,1%).

Visaugstākais ēnu ekonomikas līmenis Latvijā ir vērojams Rīgas reģionā, Zemgalē un Kurzēm. Nozaru griezumā visaugstākais ēnu ekonomikas īpatsvars joprojām ir būvniecības nozarē.

Attiecībā uz attieksmi, uzņēmumi Baltijas valstīs joprojām ir relatīvi apmierināti ar Valsts ieņēmumu dienesta (VID) darbību. Pie tam visās trīs Baltijas valstīs 2019. gadā apmierinātība ar VID ir nedaudz palielinājusies. Proti, skalā no 1-5, kur 5 nozīmē ļoti lielu apmierinātību, Latvijā uzņēmēju apmierinātība ar VID tika vērtēta ar 3,5 (3,39 2018. gadā), savukārt Lietuvā ar 3,7 (3,53 2018. gadā), bet Igaunijā ar 3,8 (3,57 2018. gadā).

Visās trīs Baltijas valstīs, bet sevišķi Lietuvā un Igaunijā, palielinājusies arī apmierinātība ar valsts nodokļu politiku: ja 2018. gadā Igaunijā, Lietuvā un Latvijā uzņēmēji apmierinātību ar nodokļu politiku vērtēja, atiecīgi, ar 2,36; 2,85 un 2,41, tad 2019. gadā vērtējumi bija 3,10; 3,10 un 2,60 (1–5, skalā, kur kur 5 nozīmē ļoti augstu apmierinātību). Visās trīs Baltijas valstīs ir nedaudz pieaugusi arī apmierinātība ar biznesa likumdošanas kvalitāti, kas 2019. gadā bija

Pētījuma kopsavilkums

robežās no 3,01–3,35. Savukārt apmierinātība ar valsts atbalstu uzņēmējiem Baltijas valstīs 2019. gadā bija aptuveni tāda pašā līmenī kā 2018. gadā: robežās no 2,42- 2,85.

Izmantojot regresijas analīzi, mēs identificējām vairākus faktorus, kas veicina Baltijas valstu uzņēmēju iesaistīšanos ēnu ekonomikā. Regresijām izmantojām apkopotus datus no deviņām aptauju kārtām, kas veido paneli, aptverot laika posmu no 2010. līdz 2019. gadam, balstoties uz aptuveni 1500 uzņēmumu aptauju katrā aptaujas kārtā.

Regresijas analīze liecina, ka Igaunijā un Lietuvā ēnu ekonomikas apjoms ir mazāks salīdzinājumā ar ēnu ekonomiku Latviju pēc vairāku faktoru kontroles, un atšķirības ir statistiski nozīmīgas. Rezultāti arī apliecina, ka uzņēmumu apmierinātība ar nodokļu politiku un valsts atbalstu ir negatīvi saistīta ar iesaistīšanos ēnu ekonomikā, t.i., neapmierināti uzņēmumi ēnu ekonomikā iesaistās vairāk, apmierināti uzņēmumi - mazāk. Analizējot katru no četriem apmierinātības rādītājiem atsevišķi, mēs secinām, ka ēnu aktivitāte ir visvairāk saistīta ar neapmierinātību attiecībā uz biznesa likumdošanas kvalitāti un Valsts ieņēmumu dienestu, kam seko apmierinātība ar nodokļu politiku un valsts atbalstu uzņēmējiem.

Pētījuma rezultāti apliecina, ka tolerance attiecībā uz izvairīšanos no nodokļu maksāšanas ir pozitīvi saistīta ar neuzrādīto ienākumu līmeni, t.i., uzņēmēji, kas izvairīšanos no nodokļu maksāšanas uzskata par pieļaujamu rīcību, ēnu ekonomika iesaistās vairāk. Turklāt regresiju

Pētījuma kopsavilkums

koeficienti norāda, ka varbūtība tikt pieķertiem par izvairīšanos no nodokļu maksāšanas un sodu ietekme attiecībā uz tendenci iesaistīties ēnu ekonomikā saskan ar racionālas izvēles modeļu prognozēm. Proti, jo augstāka ir uztvertā pieķeršanas varbūtība un jo lielāki sodi, jo mazāka iesaistīšanās ēnu ekonomikā. Šie rezultāti norāda uz iespējamo politikas iniciatīvām instrumentu ēnu ekonomikas apjoma samazināšanai, proti, palielinot varbūtību, ka tie uzņēmēji, kas iesaistās ēnu ekonomikā, tiks pieķerti un par to pienāksies adekvāts sods.

Vēl viens būtisks (un statistiski nozīmīgs) faktors, kas nosaka iesaistīšanos ēnu ekonomikā, ir uzņēmuma lielums: mazāki uzņēmumi ēnu ekonomikas aktivitātēs iesaistās vairāk nekā lielāki uzņēmumi. Regresiju rezultāti arī parāda, ka jaunāki uzņēmumi vairāk iesaistās ēnu aktivitātēs, nekā vecāki uzņēmumi. Iespējamais izskaidrojums šīm abām tendencēm ir tāds, ka mazas un jaunas firmas izmanto nodokļu nemaksāšanu kā līdzekli, lai konkurētu ar lielākiem un vairāk pieredzējušiem konkurentiem. Regresiju rezultāti arī apliecina, ka būvniecības nozares uzņēmumi mēdz iesaistīties ēnu aktivitātēs vairāk, nekā uzņēmumi citās nozarēs, piemēram, mazumtirdzniecībā.

Mūsu rezultāti norāda uz nepieciešamību turpināt reformas un citas politikas iniciatīvas ēnu ekonomikas mazināšanai gan Latvijā, gan pārējās divās Baltijas valstīs. Sevišķi būtiski šādas reformas ir īstenot, t.sk. pārskatot pieeju ēnu ekonomikas apjoma ierobežošanai, ņemot vērā tuvākajos gados sagaidāmo ekonomikas lejupslīdi.

Indeksa veidošanai izmantotās metodes

Uzņēmēju aptauja

SSE Riga ēnu ekonomikas indekss tiek veidots, izmantojot Igaunijas, Latvijas un Lietuvas uzņēmumu īpašnieku/ vadītāju ikgadējo aptauju, kas izstrādāta pēc Putniņa un Saukas (2015) metodes. Aptaujas tiek rīkotas katru gadu februārī–aprīlī, un to laikā tiek uzdoti jautājumi par ēnu ekonomiku iepriekšējo divu gadu laikā. Piemēram, 2020. gada martā–aprīlī veiktās aptaujas laikā tika apkopota informācija par ēnu ekonomiku 2019. un 2018. gadā. Lai nodrošinātu konsekventas atbildes, secīgi veiktās aptaujās viens gads pārklājas (piem., apkopojot informāciju par 2018. gada ēnu uzņēmējdarbību aptaujās, kas veiktas 2019. un 2020. gadā).

Aptaujāto uzņēmumu izlasi mēs veidojam nejaušā stratificētā kārtībā, katrā valstī nodrošinot uzņēmumu daudzumam proporcionālu pārstāvniecību. Strādājot ar aktīvajiem uzņēmumiem katrā Baltijas valstī (izmantojam *Orbis* datubāzi, kuru uztur *Bureau Van Dijk*), par katru no tām mēs izveidojam lieluma kvintiles (izmantojot aktīvu uzskaites vērtību), un no katra lieluma kvintiles, izmantojot nejaušu atlasī, tiek atlasīta vienāda apjoma izlase. Pavisam katrā valstī tiek veiktas vismaz 500 telefonintervijas katrā no valstīm. Aptauja tika veikta sadarbībā ar SKDS.

Indeksa veidošanai izmantotās metodes

Indeksa aprēķināšana

Ar indeksu tiek mērīts ēnu ekonomikas lielums procentos no IKP.

IKP mērīšanai pastāv trīs vispārlietotas metodes: apjoma, izdevumu un ieņēmumu pieeja. Mūsu indeksa pamatā ir ieņēmumu pieeja, saskaņā ar kuru IKP tiek aprēķināts kā darbinieku bruto atlīdzības (bruto personīgie ienākumi) un uzņēmumu bruto saimnieciskās darbības ienākumu (bruto uzņēmumu ienākumi) summa. Indekss tiek aprēķināts trīs posmos:

- i) izmantojot anketā norādītās atbildes, tiek aplēsts līmenis, kādā netiek uzrādīta darbinieku atlīdzība un uzņēmumu saimnieciskās darbības ienākumi;
- ii) tiek aplēsta katra uzņēmuma ēnu ražošana kā vidējais svērtais rādītājs no neuzrādītās darbinieku atlīdzības un uzņēmuma saimnieciskās darbības ienākumiem, un svērums rāda darbinieku atlīdzības un uzņēmumu saimnieciskās darbības ienākumu īpatsvaru IKP sastāvā;
- iii) tiek aprēķināts ēnu ražošanas vidējais, ar ražošanu svērtais lielums dažādiem uzņēmumiem.

Indeksa veidošanai izmantotās metodes

Pirmajā posmā uzņēmuma i neuzrādītie saimnieciskās darbības ienākumi $UR_i^{Operating\ Income}$ tiek aplēsti tieši, izmantojot attiecīgo anketas jautājumu. Savukārt neuzrādīto darbinieku atlīdzību veido šādi divi elementi: i) neuzrādītā jeb aplokšņu alga un ii) neuzrādītais darbinieku skaits. Abi kopā šie elementi rāda uzņēmuma i kopējo neuzrādīto darbinieku atlīdzības daļu:

$$UR_i^{EmployeeRemuneration} = 1 - (1 - UR_i^{Salaries})(1 - UR_i^{Employees})$$

Otrajā posmā par katru uzņēmumu tiek izveidots neuzrādīto personīgo ienākumu un neuzrādīto uzņēmuma saimnieciskās darbības ienākumu vidējais svērtais rādītājs, tādējādi tiek iegūta aplēse par neuzrādīto (ēnas) daļu uzņēmuma ražošanā (ienākumos):

$$ShadowProportion_i = \alpha_c UR_i^{EmployeeRemuneration} + (1 - \alpha_c) UR_i^{OperatingIncome}$$

kur α_c ir darbinieku atlīdzības (*Eurostat* D.1 postenis) attiecība pret darbinieku atlīdzības kopsummu un uzņēmumu bruto saimnieciskās darbības ienākumiem (*Eurostat* B.2g un B.3g postenis). Mēs aprēķinājām α_c katrai valstij, kas ir c , katrā gadā, izmantojot *Eurostat* datus. Ir svarīgi izmantot vidējo svērto rādītāju par neuzrādītajiem lielumiem, nevis vienkārši vidējo lielumu, lai ēnu ekonomikas indeksu varētu traktēt procentos no IKP.

Indeksa veidošanai izmantotās metodes

Trešajā posmā tiek izmantots neuzrādītās ražošanas vidējais svērtais lielums, kas ir *ShadowProportion_i*, uzņēmumiem *c* valstī, lai iegūtu attiecīgās valsts ēnu ekonomikas indeksu:

$$INDEX_C^{Shadow\ Economy} = \sum_{i=1}^{N_c} w_i ShadowProportion_i$$

Svērumi, kas ir w_i , ir katra uzņēmuma relatīvais piensesums valsts IKP, kas tiek tuvināti, izmantojot uzņēmuma maksātās algas relatīvo lielumu. Tāpat kā otrajā posmā, arī šajā posmā ir svarīgi izmantot svērumu, lai ēnu ekonomikas indeksu izteiktu procentos no IKP.

Nobeiguma posmā mēs izmantojām metodoloģiju, kas izmantota Pasaules Ekonomikas foruma (*World Economic Forum*) sagatavotajā Globālās konkurētspējas ziņojumā (*Global Competitiveness Report*), un piemērojām $INDEX_C^{Shadow\ Economy}$ svērto slīdošo vidējo, ņemot datus no divām jaunākajām aptaujām. Tam ir vairāki iemesli tostarp i) tādējādi tiek palielināts pieejamās informācijas apjoms un attiecīgi indeksa precizitāte, jo tiek sniegts lielāka apjoma paraugs, un ii) tādējādi rezultāti ir mazāk jutīgi pret konkrēto laiku, kurā aptauja tiek apstrādāta.

Svērumu shēmā ietverti divi elementi, kuri savstarpēji pārklājas:

Indeksa veidošanai izmantotās metodes

- i) lielāks svērums tiek piešķirts jaunākajai aptaujai, jo tajā ietverta jaunāka informācija (pagātnes informācija tiek „diskontēta”),
- ii) lielāks svērums tiek piešķirts lielāka apjoma paraugiem, jo tajos ietverts lielāks informācijas apjoms.

Saskaņā ar Pasaules Ekonomikas foruma pieeju tiem gadiem, par kuriem nav laika rindu no iepriekšējām aptaujām (2009. gada un 2010. gada rezultāti, kuru pamatā ir 2011. gadā veiktā pirmā aptauja), indeksa pamatā ir tikai viena aptauja. Attiecīgi indeksa aplēses par pirmajiem diviem gadiem (2009. gadu un 2010. gadu) ir jutīgākas pret izlases kļūdām nekā turpmākās aplēses par gadu, kurām izmantots lielāka apjoma paraugs un slidošais vidējais. Lai varētu veikt salīdzinājumu starp valstīm, mēs piemērojām konsekventu metodoloģiju, aprēķinot ēnu ekonomikas indeksu katrā Baltijas valstī.

Atsauces

Putnins, T. and A. Sauka (2015), Measuring the Shadow Economy Using Company Managers. *Journal of Comparative Economics*, 43 (2), 471–490.

Pateicība

Pateicamies SSE Riga Ilgtspējīga biznesa centram par finansiālo atbalstu ēnu ekonomikas indeksa datu vākšanai, SKDS par datu vākšanu un mūsu sadarbības partneriem — Lielbritānijas Vēstniecībai Latvijā, Eiropas Komisijai, biedrībai Business Against Shadow Economy (BASE), SSE Riga Absolventu asociācijai, Attīstības finanšu institūcijai ALTUM, Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamerai un Latvijas Republikas Finanšu ministrijai par kopīgu darbu konferences “Ēnu ekonomika Latvijā” rīkošanā. Pateicamies arī visiem uzņēmējiem, kuri piekrita piedalīties intervijās.

Šo pētījumu līdzfinansē Latvijas Zinātnes padome, projekti: „Institūti un nodokļu iekasēšana Latvijā”, projekts Nr. Lzp-2018 / 2-0067 un “Remigrācija un Intelektuālais ieguvums Latvijā”, projekts Nr. Lzp-2018/1 -0486

Shadow: Neformālās ekonomikas un ēnu prakses izpēte bijušajā PSRS reģionā (projekta numurs: 778188)

SSE RIGA